variantă a sa (cf. p. 35), ca şi de studierea strategiilor metatextuale, pe care autoarea nu îşi propune să le epuizeze (cf. p. 121), mulţumindu-se să le identifice parţial, dar semnificativ, prin exemple literare şi nonliterare. Dacă în aceste trei prime părţi literaritatea este pusă în slujba demonstraţiei, căreia îi serveşte ca suport de exemplificare, în ultima parte şi în Concluzie literaritatea e reafirmată, cu o deplasare de accent care facilitează reciproca situaţiei iniţiale, adică punerea în evidenţă a literaturii – amprentă emblematică a culturii şi a civilizaţiei – ca punere în abis a Textului.

Ideile despre literatură ca punere în abis a textului îşi găsesc un corespondent în titlul cărţii ca atare. Ca termen aflat pe poziţia întâi în titlu, „literaturii" i se recunoaşte aşadar în final întâietatea şi la nivelul imanenţei textuale a studiului, în timp ce „metatextul", termen aflat pe a treia poziţie în titlu şi care făcuse subiectul primelor trei părţi ale cărţii, este acum subsumat tematic viziunii generice mai largi a literaturii.

Inversarea de perspective arătată mai sus este benefică şi chiar indicată, pentru că – aşa cum afirma Tzvetan Todorov într-un pasaj citat de Mariana Neţ – „dacă facem din limbaj o teorie a literaturii, trebuie să citim cu atenţie literatura ca teorie a limbajului" (p. 39).

ALINA CÎRLĂNESCU
Universitatea Babeş-Bolyai
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31

MIHAI N. RADAN, *Graiurile caraşovene azi. Fonetica şi fonologia,* Timişoara, Editura Anthropos, 2000, 308 p.

Bibliografia idiomului slav al caraşovenilor s-a îmbogăţit cu o remarcabilă lucrare, elaborată de Mihai N. Radan, cadru didactic la Catedra de slavistică a Universităţii de Vest: *Graiurile caraşovene azi. Fonetica şi fonologia.* Tipărit în excelente condiţii grafice (prin grija Uniunii Sârbilor din România şi a Editurii Anthropos), volumul este cea mai recentă (să sperăm că nu ultima) şi importantă cercetare lingvistică aparţinând unui caraşovean. Comparabilă cu lucrarea interbelică a lui Emil Petrovici, cartea se înscrie în seria studiilor începute la Reşiţa de un alt caraşovean, Mihai Radan (senior), în *Studii de limbă, literatură şi folclor* (SLLFolc), II (1971), III (1976) şi continuată prin culegerea de folclor a lui Ivan Birta (din Clocotici), *Karaševci. Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom,* Bucureşti, 1993, 548 p.

Pentru cititorii mai puţin informaţi asupra Banatului, să notăm că slavii ce-şi spun *karaševci* (vezi p. 29) trăiesc în şapte sate, de la poalele Semenicului, în apropierea Reşiţei, de-a stânga şi de-a dreapta şoselelor care duc spre Anina (Caraşova, Nermet, Iabalcea), respectiv Oraviţa (Lupac, Clocotici, Vodnic şi Rafnic), în bazinul superior al râului Caraş. Românii din zonă îi numesc *craşoveni, cârşoveni,* mai nou *caraşoveni* (etnonim folosit în scrierile din ultimul deceniu, după modelul lui Emil Petrovici). Despre caraşoveni au scris lingvistul Emil Petrovici (*Graiul caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională,* Bucureşti, 1935) şi istoricul Traian Simu (*Originea craşovenilor. Studiu istoric şi etnografic,* Lugoj, 1939). Bibliografia impresionantă a problemei, în limba română şi în alte limbi, este adusă la zi şi analizată în lucrarea lui Mihai N. Radan.

Aspectul şi lectura acestei cărţi nasc o reală bucurie intelectuală şi profesională nu doar pentru slavişti, ci pentru orice filolog; lucrarea ilustrează faptul că se poate studia şi temeinic, monumental, în vremea şi în vremurile noastre preponderent şi (parcă) predestinate istoric pentru articole. Pilduitoarele strădanii pe teren şi stăruitoarele cercetări în biblioteci ale lui Mihai N. Radan, cartea în întregul ei ne duc cu gândul la opuri tipărite cândva de lingvişti formaţi la Muzeul Limbii Române din Cluj. Contribuţia aceasta nu va putea fi ignorată de către cercetătorii graiurilor slave din România şi din sudul Dunării.

Modelul şi izvorul cărturăresc cel mai important îl constituie cartea lui Emil Petrovici. Dar slavistul de la Timişoara adaugă argumente şi stadii fonetice actuale ipotezelor susţinute de acesta. Ca un omagiu adus marelui înaintaş, cercetarea lui Mihai N. Radan îi calcă pe urme, autorul scriind în spiritul şi, pe alocuri, chiar în litera acestuia; a se vedea, printre altele, consideraţiile despre vocala *a* (p. 167, la Petrovici 59), despre *a* uşor închis spre *ă* (68, la Petrovici 61), despre *e* (71, la Petrovici 63).

Aspecte etnoculturale şi istorice sunt discutate de Mihai N. Radan în subcapitolul *Cercetări privind limba, istoria, folclorul şi obiceiurile caraşovenilor* (p. 14–63) din *Introducerea* în care sunt abordate şi *aşezarea geografică, populaţia, ocupaţii, originea caraşovenilor – între istorie şi legendă,* făcându-se trimiteri şi la *alte localităţi cu populaţie caraşoveană.*

Cea mai întinsă şi, pentru slavişti, cea mai importantă parte a cărţii lui Mihai N. Radan o constituie *Fonetica şi fonologia* graiurilor caraşovene azi (p. 64–210), încheiată prin *Concluzii*, urmate de *Anexe: texte dialectale*, *rezumate* (în franceză şi sârbă), *indici de autori, de localităţi, de cuvinte, abrevieri* şi *bibliografie.*

Concepută iniţial ca o lucrare dialectală sub aspect sincronic, cartea a devenit şi reprezintă o cercetare lingvistică diacronică, după cum constată Dorin Gămulescu (pe coperta a IV-a, de unde mai reţinem: „Trăsăturile distinctive ale graiurilor, evoluţiile şi schimbările, cu precădere în plan fonetic, dar şi gramatical şi lexical, sistemul fonologic al graiurilor analizate sunt bogat şi convingător ilustrate, folosindu-se în acest scop aproape 4 000 de lexeme, ceea ce – trebuie să recunoaştem – constituie o cifră importantă”).

Originar din Caraşova, Mihai N. Radan a folosit metoda anchetatorului-informator, completată prin anchete dialectale propriu-zise (*frontale* şi *de corectare*), cu reveniri mai ales la *Clocotici, Lupac, Rafnic* (p. 8). Pentru a găsi dovezi comparative în explicarea originii şi a fizionomiei graiurilor caraşovene, a făcut sondaje în sate sârbeşti din Bulgaria (p. 9-10), în Uljma şi Izbište (din Banatul sârbesc, unde au trăit grupuri „mai mult sau mai puţin compacte de caraşoveni” – p. 17).

Autorul susţine că, la origine, caraşovenii nu erau sârbi. El porneşte de la premisa după care „caraşovenii *de azi* [s.n.] sunt urmaşi ai primilor slavi sudici stabiliţi în Banat prin secolele VI-VII” (p. 35). Pentru demonstrarea acestei teze („susţinută, dar nu şi suficient argumentată de I. Popović şi M. Radan” – p. 49), aduce mai multe argumente lingvistice, printre care forma arhaică a fonemelor *t'* şi *d'*, grupul consonantic vechi slav *čr-* (devenit *cr-* în unele dialecte sârbe şi croate), păstrarea străslavului *–st(r)- cu dentala neiotacizată* (p. 161-162). Peste slavii rămaşi din secolele VI-VII în zona montană a Banatului (p. 161), pe care i-am putea numi străcaraşoveni, s-au aşezat mai multe valuri de „imigranţi veniţi din sudul Dunării în secolele XIV-XVIII” (p. 35). Aceştia au fost „în cea mai mare parte sârbi”, aflăm în final, veniţi din acele *oaze catolice sârbeşti* atestate în zonele Kruševec, Prokuplje, Novo Brdo, Niš, Prizren (p. 222), de unde au fugit din calea turcilor, din cauza prigonirii sârbilor catolici („atât de către despoţii sârbi cât şi de turci” – p. 221). La această concluzie l-au condus pe autor date istorice şi materialul fonetic analizat (sincronic şi diacronic) în comparaţie cu fapte dialectale sârbeşti din România şi din sudul Dunării, aşa cum au procedat Emil Petrovici şi câţiva slavişti de seamă de la Belgrad. Consultând o bibliografie preponderent sârbească, autorul descoperă, în stratul vechi (din secolele VI-VII) al graiurilor caraşovene, aspecte asemănătoare sau identice cu cele din graiuri sârbeşti sud-estice (p. 163, unde se discută iotacizarea, şi p. 219, 222).

Sunt evidenţiate însă şi semne după care graiul strămoşilor caraşoveni „aparţinea dialectelor vestice (sârbe, croate, slovene şi nord-macedonene) ale grupului lingvistic sud-slav” (p. 160, despre *t'* şi *d'*). Iar franciscanii bosniaci sau dalmatini veniţi la Caraşova „vorbeau aproximativ aceeaşi limbă cu cea a slavilor bănăţeni” (p. 37). Dacă s-ar fi adus în discuţie şi graiuri croate sud-dunărene, surse bibliografice din dialectologia croată (în cazul când există asemenea studii), s-ar fi lămurit mai convingător apartenenţa genealogică a idiomului caraşovenesc; trimiteri la graiuri sau limba croată se fac şi la p. 160, 161. Oricum, numărul impresionant de lexeme şi aspecte fonetice notate de Mihai N. Radan constituie un tezaur care, pus într-o altă paradigmă (dialectală), poate conduce şi la alte concluzii. Ceea ce nu scade, ci, dimpotrivă, sporeşte meritele autorului şi valoarea cărţii.

Originea graiurilor caraşovene va fi mai riguros (şi convingător) demonstrată când vor fi studiate (şi) de lingvişti de la Zagreb de talia lui Emil Petrovici, Ivan Popović sau Pavle Ivić. Dacă dialectologi croaţi de seamă nu s-au pronunţat încă, nu înseamnă că nu există asemănări/înrudiri ale

graiurilor caraşovene cu dialecte croate din sudul Dunării. Deocamdată, autorităţile şi filologii din Croaţia au rezolvat problema (doar) acordându-le caraşovenilor cetăţenia croată.

După opinia lui Mihai N. Radan, prezintă credibilitate ştiinţifică minimă şi nu sunt de luat în seamă cei care au susţinut apartenenţa caraşovenilor la neamul croat. Astfel, broşura lui Petar Vlašić, *Hrvati u Rumunjskoj* (Belgrad, 1928), este *sumară, superficială* şi *neştiinţifică* (p. 58); dar consideraţiile lui Jovan Živojnović, bazate (şi) pe scrisori trimise de învăţătorul pensionar Matei Vlašić şi de negustorul Todor Birta (Petrovici, p. 9), *sârb din naştere* (p. 33), sunt un izvor credibil numai pentru că susţin despre caraşoveni că sunt sârbi? Afirmaţiile *total nefondate* ale lui Petar Vlašić au fost demontate de J. Erdeljanović, care a demonstrat „cu argumente ştiinţifice pertinente că atât caraşovenii, cât şi rekăşenii (šokci) sunt de origine sârbă şi vorbesc graiuri sârbeşti" (p. 58). Monografia lui S. Krpan (despre croaţii din Europa, inclusiv din România) este „modestă din punct de vedere ştiinţific", iar autorul „nu aduce vreun argument" în considerarea caraşovenilor drept „croaţi" (p. 61). *Insuficient argumentată* este şi interesanta ipoteză a lui S. Trojanović, „conform căreia caraşovenii ar fi originari din părţile vestice ale Bosniei şi Herţegovinei şi din Dalmaţia". În plus, Trojanović nu se pronunţă „ferm în privinţa apartenenţei etnice a caraşovenilor, susţinând doar că aceştia sunt parte componentă a neamului sârbo-croat" (p. 58). Rămân pertinente, aşadar, pentru autor, doar ipotezele care susţin originea sârbească a caraşovenilor.

O trăsătură a cărţii lui Mihai N. Radan este că, chiar dacă autorul este convins de apartenenţa sârbă a caraşovenilor şi de ortodoxismul lor originar, formularea ipotezelor sale lasă deschisă şi posibilitatea altor interpretări. Autorul nu dă sentinţe, plasându-şi demonstraţiile sub semnul ipoteticului, al probabilităţii: *nu se ştie cu certitudine/probabil* (p. 35), *am înclina să credem* (p. 39), (există) *posibilitatea, ipoteza* (p. 40), (obiceiurile) *lasă să se întrevadă* (p. 43), *presupunem/* (dar este) *foarte probabil* (p. 42, 74, 222), *după toate probabilităţile* (p. 42). Se vorbeşte, de asemenea, despre *limba / limbile sârbă* şi/sau *croată* veche şi literară (passim), *scr. comună,* dar *limba sârbă şi croată contemporană* (p. 71), despre *dialecte* (p. 162), *graiuri sârbeşti şi croate* (p. 64).

Despre etnonimul *caraşovean* aflăm că are un pronunţat caracter de individualizare şi diferenţiere personală sau colectivă „din punct de vedere etnic, lingvistic şi religios faţă de alţi indivizi sau alte comunităţi din Banat (sârbă, română, bulgară, croată)" (p. 20). Caraşovenii au şi trăsături „care-i individualizează de conaţionalii lor sârbi din Banat" (p. 28). *Caraşoveanul de rând* consideră că „nu poţi fi sârb dacă eşti de religie catolică" (p. 28). Sunt citaţi, de către Mihai N. Radan, cercetători care au subliniat „că era imposibil să convingi un caraşovean că ar fi sârb, croat ori bulgar, ei considerându-se un popor deosebit, cu limbă deosebită" (p. 28). În anii şaptezeci, când Mihai Radan (senior) îşi prezenta cercetările în cadrul Filialei din Reşiţa a Societăţii de Ştiinţe Filologice, glumeam pe seama *poporului caraşovean,* despre care el ne vorbea cu multă convingere, considerându-i slavi din secolele VI–VII.

În cercetările sale printre caraşoveni, Mile Tomici constatase acelaşi fenomen: caraşoveanul se consideră ca atare „atâta timp cât nu se încearcă să i se explice că este sârb şi se declară croat imediat ce observă acest lucru" (SLLFolc, II, p. 162). Emil Petrovici remarcase, între cele două războaie mondiale, că este greu să convingi un caraşovean că este sârb, „indiferent de gradul de cultură al acestuia" (Petrovici, p. 15). Exemplul lui Mihai N. Radan arată că, între timp, lucrurile s-au schimbat: un intelectual craşovean cu solidă cultură filologică se poate considera sârb. Şi, dacă citim lista persoanelor din Caraşova care au sponsorizat cartea, constatăm că nu este singurul cu această opţiune.

În legătură cu recensămintele în care caraşovenii s-au declarat (în masă) croaţi, Mihai N. Radan afirmă că „marea majoritate nici nu era întrebată în privinţa opţiunii, fiind automat înregistraţi drept croaţi, numai cei care cereau în mod expres erau recenzaţi ca sârbi sau de altă naţionalitate" (p. 31). O fi ştiind autorul ce spune, doar a trăit la Caraşova, deşi este greu de acceptat un asemenea abuz administrativ. După această logică, ne putem întreba dacă locuitorii Caraşovei au fost consultaţi când au fost trecuţi „sârbi catolici" în *Conscripţia din anul 1743* (p. 62). Credem că, în 1977, s-au declarat *croaţi* în proporţie de 90% (p. 31) pentru că exista şi rubrica (alternativă) sârbi. Iar în 1930, ţinându-se departe de disputa că ar fi sârbi sau croaţi, s-au declarat (ori au fost trecuţi abuziv, dacă urmăm logica lui Mihai N. Radan) la *alte neamuri* (deci caraşoveni), probabil pentru că sârbii şi croaţii aveau o singură rubrică; nici limba maternă nu este sârbă sau croată, ci apare la *alte limbi.*

Mihai N. Radan constată că azi *este în creştere* „numărul caraşovenilor care optează pentru naţionalitatea croată”, chiar dacă „nu sunt pe deplin convinşi că aparţin acestei etnii” (p. 30). Ei sunt atraşi de *numeroase* facilităţi „acordate de statul croat”, în vreme ce statul sârb nu se interesează ce ei şi nu are o *strategie* „cu privire la această chestiune” (p. 30).

Abordând aspectul religiei catolice a caraşovenilor, autorul aduce în discuţie fapte istorice prin care vrea să convingă că, la origine, caraşovenii au fost ortodocşi, lucru plauzibil, dacă ei sunt în Banat din secolele VI-VII, când nu era decât o singură religie în spaţiul dacoromân, religie creştină pe care o putem numi ortodoxă, pentru că nu apăruse marea schismă. Caraşovenii au fost catolicizaţi cu forţa, susţine Mihai N. Radan, la ordinul şi insistenţele regilor unguri. Rezistenţa la catolicizare s-ar fi datorat şi sârbilor ortodocşi veniţi din sudul Dunării, deşi cei mai mulţi imigranţi au fost sârbi catolici (p. 39, 221, 222). Despre existenţa *certă* a caraşovenilor catolici se poate vorbi doar începând cu secolul al XVII-lea. De aceea, există *posibilitatea* ca „majoritatea caraşovenilor (cu excepţia celor din Caraşova) să fi devenit catolici doar la începutul acestui secol” (p. 40). Afirmaţia că Marko Bandulaević (Bandini) a catolicizat la Caraşova, în august 1628, „mulţi sârbi caraşoveni” (p. 41), trebuie corectată în sensul că textul italian, transcris de Traian Simu (*Originea,* p. 35), nu conţine cuvântul *sârbi,* ci *suflete* (*anime,* în original): „mi ha mandato alla cura di quell’anime, posso dire, perse, per predicargli, et con ajuto di sua divina maestra convertirle ad viam veritas…”.

Argumente pentru un ortodoxism originar al caraşovenilor sunt găsite şi în diverse obiceiuri (pastorale, de nuntă, de înmormântare) *caracteristice poporului sârb.* Unele fapte etnofolclorice „lasă să se întrevadă că acest grup etnic s-a desprins cândva din sânul acestui popor şi că, iniţial, era de religie ortodoxă” (p. 43; cf. şi cele spuse de Petar Vlahović – p. 59). Ortodoxismul originar al caraşovenilor nu este însă un argument indubitabil pentru apartenenţa lor sârbească, dacă ei se află din secolele VI–VII în Banat, unde au devenit creştini.

S-ar putea ca, iniţial, să se fi stabilit în Valea Almăjului (mai aproape de Sviniţa), zonă în care Emil Petrovici constată urme lingvistice din perioada slavei comune. Propunem această ipoteză doar dacă acceptăm, cum spune Mihai N. Radan, că *Turski Grat* (Cetatea turcească) „a existat înaintea localităţii, care, probabil, a luat naştere ulterior, în imediata ei vecinătate” (p. 23); adică după 1230, când este menţionată cetatea. De fapt, anii puţini dintre prima atestare şi numirea ei *Castrum Crassou* (1247), respectiv *Castrum de Karassou* (1266), ne îndreptăţesc să credem că localitatea este tot atât de (dacă nu mai) veche decât cetatea.

În concluzie, *patria de origine* (p. 23, 29) a caraşovenilor este abordată diferenţiat (cf. şi p. 22), urmaşii celor din secolele VI-VII fiind *autohtoni* (p. 74), iar imigranţii sunt veniţi din sudul Dunării. În majoritate sârbi, printre ei s-au amestecat şi bulgari, albanezi (p. 222), dar nu croaţi. Sunt considerate graiuri croate din Banat doar cel din Checia (kajkavian – p. 46; Iordan, *Toponimia,* p. 267: Checia Croată) şi cel din Recaş (doar de către I. Brabec – p. 48; la p. 73, 114, 134 se spune că este grai sârbesc ekavian).

Pornind de la descrierea graiurilor caraşoveneşti făcută de Emil Petrovici, Mihai N. Radan prezintă stadiul lor fonetic de azi, tendinţele actuale care se fac simţite în evoluţia lor. Sub acest aspect, este interesant că, faţă de E. Petrovici, care constatase că locuitorii din Iabalcea şi-au pierdut graiul caraşovean, Mihai N. Radan arată că aceştia vorbesc româneşte doar între ei; cu ceilalţi caraşoveni „majoritatea adulţilor comunică într-un grai apropiat celui vorbit în Caraşova”. S-ar putea, cu timpul, ca iabalcenii să revină la idiomul caraşovenesc şi cu sprijinul bisericii, întrucât preotul din Caraşova oficiază slujbe la Iabalcea în fiecare duminică. De asemenea, elevii din Iabalcea urmează gimnaziul la Caraşova, unde se studiază croata ca limbă maternă.

Marcu Mihail Deleanu
Reşiţa, B-dul Revoluţiei, 32/6